

महाराष्ट्र शासन
महसूल व वन विभाग,
शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूएलपी-०५१५/प्र.क्र.१५५/फ-१
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक :- ४ ऑगस्ट, २०१५.

प्रस्तावना :-

राष्ट्रीय वन्यजीव कृती आराखडा २००२-२०१६ अन्वये तसेच वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ (सुधारीत २००६) मधील तरतुदी नुसार वने/ वन्यजीव संवर्धनाकरीता संरक्षित क्षेत्रालगतच्या गावांमध्ये ग्रामिणांचा सक्रिय सहभाग घेणे अपेक्षित आहे. या गावांत परिस्थितीकीय विकास कार्यक्रम राबवून गावातील संसाधनाची उत्पादकता व पर्यायी रोजगार संधी वाढवून वनावरील अवलंबत्व कमी केल्यास मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी होऊन सहजीवन प्रस्थापित करणे शक्य होईल.

राज्यातील अभयारण्ये, राष्ट्रीय उद्याने, व्याघ्र प्रकल्पाचे अतिसंरक्षित क्षेत्रामध्ये अद्यापही अनेक गावे आहेत. त्या गावांचे पुनर्वसनाचा कार्यक्रम क्रमाक्रमाने करण्यात येत आहे. व्याघ्र प्रकल्पाच्या बफर क्षेत्रातील गावांचे पुनर्वसन करणे अपेक्षित नाही. सदर गावांतील गावकरी जळावू लाकूड, घरगुती / शेती करीता लागणारे लहान लाकूड, जनावरांचा चारा, रोजगार इत्यादी दैनंदिन गरजासाठी वनांवर अवलंबून आहेत. या निर्भरतेमुळे वनांचा दर्जा दिवसागणीक खालावत आहे. सदर गावे जंगलव्याप्त असल्याने तेथे मानव-वन्यजीव संघर्षाची तीव्रता अधिक आहे.

गावातील "जन-जल-जंगल-जमीन" या संसाधनाचा शाश्वत विकास साधून उत्पादकता वाढविणे, गावकऱ्यांची वनावरील निर्भरता कमी करणे, शेतीला पूरक जोडधंदे निर्मिती करणे, पर्यायी रोजगार उपलब्ध करून देणे यातून मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करणे व अशा तऱ्हेने गावकऱ्यांच्या सहभागातून वन-वन्यजीवांचे संरक्षण व व्यवस्थापनाचा दर्जा उंचावणे आवश्यक आहे. वन व वन्यजीव संरक्षण आणि संवर्धनाकरीता संरक्षित क्षेत्रालगतच्या गावात परिस्थितीकीय विकास कार्यक्रमाद्वारे गावांचा सर्वांगीण विकास करण्याबाबत सर्वकष विचार करून शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतलेला आहे.

शासन निर्णय :-

राज्याचे व्याघ्र प्रकल्पातील बफर क्षेत्र तसेच अभयारण्याचे लगत असलेल्या गावांचा सर्वांगीण विकास करून मानव-वन्यप्राणी सहजीवन प्रस्थापित करण्यासाठी सन २०१५-१६ ते २०१९-२० या कालावधीत "डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना" प्रकल्प स्वरूपात (Project Mode) राबविण्यात येणार आहे. सदर योजनांतर्गत समाविष्ट करण्यात येणाऱ्या गावांमध्ये वन / वन्यजीव संवर्धनामध्ये स्थानिक ग्रामीणांचा सहभाग घेण्याच्या दृष्टीने ग्रामसभांसोबत करारनामा करणे, सूक्ष्म आराखडा तयार करणे, शासनाच्या विविध विभागांच्या योजनेतील तरतूदींची सांगड (Convergence) घालून एकात्मिक (Integrated) व नियोजनबद्धरीत्या गावांचा शाश्वत विकास घडविण्याचे योजिले आहे.

१.०० योजनेची उद्दिष्टे :

- गावांतील जन-जल-जंगल-जमीन या संसाधनांचा शाश्वत विकास साधून उत्पन्न / उत्पादकता, पर्यायी रोजगार संधी वाढविणे व संरक्षित क्षेत्रावरील मानवी दबाव कमी करणे.
- संरक्षित वनक्षेत्रांच्या संरक्षण व संवर्धनामध्ये ग्रामस्थांचे योगदान घेणे.
- मानव- वन्यजीव यांच्यामधील संघर्ष कमी करून सहजीवन प्रस्थापित करणे.
- वन व वन्यजीव संवर्धनातून मिळणारे फायदे ग्राम विकासाकरीता वापरणे.

- v. गांवनिहाय सूक्ष्म नियोजन आराखडा (Micro-plan) तयार करून गावांचा परिस्थितीकीय विकास साधण्यासाठी सर्व विभागांच्या योजनेतील तरतूदींची सांगड घालून एकात्मिक व नियोजनबद्धरित्या विकास घडविणे.

२.०० योजनेची अंमलबजावणी:-

२.०१ कार्यान्वयीन यंत्रणा:- "डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना" ही व्याघ्र प्रकल्पाच्या बफर क्षेत्रातील गावे, राष्ट्रीय उद्यान / अभयारण्याचे सिमेपासून २ कि.मी.चे आत येणाऱ्या गावात अस्तित्वात असलेल्या ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती / संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती किंवा समिती अस्तित्वात नसल्यास परिच्छेद ३ अन्वये नव्याने ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती गठीत करून त्यांचे मार्फत राबविण्यात यावी. सदर योजना राबविण्याकरीता गावांची निवड करतांना खालीलप्रमाणे निकष लावावे.

२.०२ गावांचे निवडीचे निकष :-

१. व्याघ्र प्रकल्पाच्या बफर क्षेत्रातील गावे, राष्ट्रीय उद्यान / अभयारण्यातील व त्याचे सिमेपासून २ कि.मी.चे आत येणारी गावे या योजनेत समाविष्ट करण्यात यावी. मानव-वन्यजीव संघर्ष तीव्र असलेल्या तसेच ज्या गावात वन्यजीव संवर्धनात ग्रामस्थ सक्रीय सहभाग घेत आहे त्या गावांना प्रथम प्राधान्य देण्यात यावे.
२. ज्या गावात अगोदरच संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती / ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती स्थापित झालेली आहे त्या गावांना या योजनेतर्गत समाविष्ट करावयाचे असल्यास यापूर्वी विविध योजनेतर्गत केलेल्या कामांचा तपशील सूक्ष्म आराखड्यात स्पष्टपणे नमूद करून या योजनेतर्गत प्रस्तावित कामांपुरता आराखडा तयार करावे, जेणेकरून करावयाचे कामाबद्दलची द्विरुक्ती टाळता येईल.
३. गाव निवडतांना गाव समूह (Cluster Basis) तत्व अवलंबवावे.
४. वरील निकषांच्या आधारे गावांची निवड करून गावांची यादी संबंधित उपवनसंरक्षक / विभागीय वन अधिकारी / उपविभागीय वनाधिकारी त्यांचे कार्यक्षेत्राचे व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्र संचालक / मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) यांना सादर करतील. सादर झालेल्या गावांच्या निवड यादीस संबंधित कार्यक्षेत्राचे व्याघ्र प्रकल्प क्षेत्र संचालक / मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) प्रकल्पस्तरीय समितीच्या सभेत मान्यता देतील.

३.०० ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीचे गठन

सदर समिती मुंबई ग्राम पंचायत अधिनियम, १९५८ च्या कलम ४९ अंतर्गत असलेल्या तरतूदीस अनुसरून गठीत करण्यात यावी. या समितीची रचना वरील अधिनियमातील कलम ४९ मधील उप कलम १, २, ३ व ४ नुसार राहिल व त्यास वन्यजीव संवर्धन आणि विकासाकरिता ग्राम परिस्थितीकीय विकास समिती असे संबोधता येईल. या समितीची निर्मिती ग्रामसभा वन्यजीव विभागाच्या मार्गदर्शनाखाली करेल. या समितीचा कालावधी पंचायतीच्या कालावधीशी सुसंगत राहिल. या समितीचे अधिकार, कार्यव्याप्ती याबाबत ग्रामसभेने पंचायतीशी सल्लामसलत करून निश्चित करावयाचा आहे व त्याचप्रमाणे या समितीच्या कामकाजावर ग्रामसभेच्या नियंत्रणाखाली देखरेख आणि कार्यपद्धतीचे नियमन करावयाचे आहे. या समितीमध्ये १२ आणि कमाल २४ अशी सदस्य संख्या असेल. या सदस्यांपैकी १/३ पेक्षा कमी नाही असे सदस्य ग्राम पंचायतीमधील राहतील आणि महिलांची संख्या निम्याहून कमी नसेल. या व्यतिरीक्त शासनाने निर्देश दिल्यानुसार अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, विमुक्त आणि भटक्या जमाती यांनाही प्रतिनिधीत्व अनिवार्य असेल. महिला सदस्यांची नियुक्ती करतांना गाव पातळीवरील ग्राम सभेने केलेली

शिफारस विचारात घेणे आवश्यक असेल. अशा रितीने स्थापन करण्यात येणा-या ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीचा ठराव ग्रामसभा पारित करून स्थानिक वनक्षेत्रपाल यांना पाठवेल.

शासनाच्या वतीने ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीचे पदसिध्द सदस्य सचिव वनपाल / वनरक्षक हे कार्य करतील. सर्वसाधारणपणे ज्या गावाची लोकसंख्या १००० पेक्षा अधिक असेल तेथे वनपाल सदस्य सचिव राहतील.

आदिवासी क्षेत्रामध्ये ग्रुप ग्राम पंचायतीमध्ये वस्ती / पाडे असतील तर प्रत्येक वस्ती / पाडे यांची स्वतंत्र ग्राम परिस्थितीकीय विकास समिती त्यांच्या ग्रामसभेमधून करावी व त्यामध्ये वस्ती / पाडे यामधील लोक सदस्य म्हणून पात्र राहतील.

शासन निर्णय दिनांक ५ ऑक्टोबर, २०११ च्या कार्यपध्दतीनुसार संयुक्त वनव्यवस्थापन समिती वा ग्रामपरिस्थितीकीय विकास समिती स्थापन झालेली असल्यास पुनश्च: समितीचे गठन करण्याची आवश्यकता नाही.

३.०१ ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीचे खाते

शासनाकडून प्राप्त होणा-या निधीच्या व्यवस्थापनेच्या उद्देशाकरिता राष्ट्रीयकृत बँक किंवा पोस्ट ऑफीसमध्ये संयुक्त बचत खाते उघडण्यात येईल. सदर बचत खात्यास सरकारी खाते असे म्हणावे. सदर खात्याचे संचालन कार्यकारी समितीचे अध्यक्ष व सदस्य सचिव या दोघांद्वारे संयुक्तपणे करण्यात येईल. या खात्यांतर्गत होणा-या निधीच्या विनियोगास उपवनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक / वन्यजीव) यांचे स्तरावर मंजूरी घेतली जाईल.

इतर स्त्रोतांकडून आणि समितीच्या स्वतःच्या उत्पन्नातून प्राप्त होणा-या निधीच्या व्यवस्थापनेच्या उद्देशाकरिता राष्ट्रीयकृत बँक किंवा पोस्ट ऑफीसमध्ये स्वतंत्ररित्या बचत खाते उघडण्यात येईल. सदर खात्याचे संचालन अध्यक्ष व कोषाध्यक्ष किंवा कार्यकारणीतील एक सदस्य संयुक्तपणे करतील. सदर बचत खात्यास ग्राम परिस्थितीकीय विकास समिती खाते असे म्हणावे. सदरहू खात्यातील निधीच्या विनियोगास ग्रामपंचायतीच्या आमसभेअंतर्गत मंजूरी घेतली जाईल.

व्याघ्र प्रकल्पाचे बफर क्षेत्र / वन्यजीव संरक्षित क्षेत्राबाहेरील वनक्षेत्रात मंजूर कार्यआयोजनेप्रमाणे वानिकी कामे करण्यात येत असल्यास, महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.एफडीएम-२०११/प्र.क्र.१००/फ-२, दिनांक ५ ऑक्टोबर, २०११ अन्वये निश्चित केलेल्या मापदंडानुसार वृक्ष / बांबू तोडीपासून मिळणाऱ्या फायद्याकरिता समिती पात्र राहिल.

३.०२ वार्षिक लेखा परिक्षण:- ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीच्या सरकारी खात्याचे लेखापरिक्षण राज्य वन विकास यंत्रणा (SFDA) करिता शासनाने प्रचलित केलेल्या लेखापरिक्षण पध्दतीनुसार करण्यात येईल.

४.०० समझोता-समयलेख-

या योजनेतर्गत ग्राम परिस्थितीकीय विकास कार्यक्रम राबविण्यात येणा-या गावांच्या ग्रामसभांनी सर्वप्रथम सदर कार्यक्रम राबविण्यास तयार असल्याचा ठराव घेणे आवश्यक राहिल. सदर ठरावामध्ये ग्राम परिस्थितीकीय विकास कार्यक्रमांतर्गत मिळणारे फायदे घेण्याकरिता कु-हाड बंदी, चराई बंदी, भाकड गुरांची संख्या कमी करून दुधाळ जनावरे पाळणे, अनुत्पादक वळुंचे १०० % खच्चीकरण करणे, सर्व गुरांचे लसीकरण करणे, गुरांना गोठ्यातच चारा पुरविणे, वनवणवा नियंत्रण व संरक्षण कामात सहकार्य करणे, गौण वनोपजचा न्हास थांबविणे या बाबींमध्ये गावाच्या जबाबदा-या व कर्तव्ये पार पाडण्यास ग्रामसभेची संमती घेणे आवश्यक राहिल. याबाबत सोबत जोडलेल्या प्रारूपानुसार समझोता-समयलेख अध्यक्ष, ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती व संबंधित वनपरिक्षेत्र अधिकारी यांचेमध्ये करण्यात यावा.

५.०० गावनिहाय सूक्ष्म आराखडे तयार करणे:-

५.०१ आधारभूत माहिती संकलित करणे व सूक्ष्म आराखडे तयार करणे:-

गावांचे विकासाच्या सूक्ष्म कृती आराखडा अंतर्गत केलेल्या कामांचे मूल्यमापन करणे व फलनिष्पत्तीबाबत निष्कर्ष काढणे यासाठी सुरुवातीला बेंच मार्कींग करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे सुरुवातीलाच गाव पातळीवर उपलब्ध जन-जल-जंगल-जमीन या संसाधनांचा सद्यस्थिती व सांख्यिकी माहिती (आधारभूत माहिती) संकलित करण्यात यावी व त्याच आधारे गाव विकासासाठी आवश्यक उपचार / उपाययोजनांचा सूक्ष्म आराखडयामध्ये समावेश करावा. यासाठी सहभागीय ग्रामीण समीक्षण (Participatory Rural Appraisal) पध्दतीचा वापर करू शकतात. त्यासाठी सामाजिक व साधन संपत्ती नकाशा, शिवार फेरी, हंगामाचे विश्लेषण, गावातील इतिहासकालीन घटनाक्रम, मॅट्रीक्स रॅकींग, चपाती आकृती, स्थानिक तंत्रज्ञानाची साधने इत्यादी पध्दतींचा वापर करता येईल. निवड केलेल्या गावांचे सभोवताल ३ कि.मी. परिघातील वनच्छादनाची स्थिती दाखविणारे सुरुवातीचे उपग्रह छायाचित्र प्राप्त करून ठेवण्यात यावे, जेणेकरून वेळोवेळी वनाच्छादनात होत असलेले बदल परिगणीत करता येतील.

सदर योजने अंतर्गत गावांचे सूक्ष्म कृती आराखडे ग्रामसभेशी सल्लामसलत करून, ग्रामस्थांच्या सहभागाने, निवडलेल्या तज्ञांचा सल्ला व मार्गदर्शनाखाली अतिशय शास्त्रोक्त पध्दतीने तयार करणे व काळजीपूर्वक अंमलबजावणी करणे अपेक्षित आहे. सूक्ष्म आराखडा १० वर्षांचे कालावधीकरिता तयार करण्यात यावा. तथापि सूक्ष्म आराखडयात सन २०१५-१६ ते २०१९-२० या कालावधीकरिता नियोजित करण्यात आलेली कामे या योजनांतर्गत करावी.

गावाचा सूक्ष्म कृती आराखडा संबंधित क्षेत्रास लागू असलेल्या कार्यआयोजना / व्यवस्थापन आराखडा यांच्याशी सुसंगत राहील. त्यामध्ये भारतीय वन अधिनियम, १९२७, वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम, १९७२ (सुधारीत २००६), वनसंवर्धन अधिनियम, १९८०, वनहक्क अधिनियम, २००६ त्याअंतर्गत नियम २००८ चे नियम व २०१२ (सुधारीत) नियम अंतर्गत तरतूदी व इतर संबंधित अधिनियमाचे उल्लंघन होणार नाही याची दक्षता घेण्यात यावी.

करारनामा झाल्यानंतर पुढील २ महिन्यात सूक्ष्म आराखडा तयार करून मंजूरी प्राप्त करून घेण्याची जबाबदारी संबंधित उपवनसंरक्षक/ वनसंरक्षक/ मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव / प्रादेशिक) यांची राहील. सूक्ष्म आराखडा मंजूर करण्याचे अधिकार प्रकल्पस्तरीय समितीला राहील.

५.०२ प्रकल्पनिहाय कृती आराखडा तयार करणे:- प्रत्येक व्याघ्र प्रकल्पांतर्गत निवड करण्यात आलेल्या गावनिहाय सूक्ष्म आराखडा तयार केल्यानंतर प्रकल्पनिहाय कृती आराखडा तयार करण्यात यावा व त्यात वर्ष निहाय प्रस्तावित कामे व लागणारे अनुदान इत्यादी समाविष्ट करावे जेणेकरून प्रकल्प स्वरूपात (Project Mode) कामांची अंमलबजावणी व संनियंत्रण करणे शक्य होईल.

६.०० तज्ञांची नियुक्ती:-

सदर योजने अंतर्गत गावांचे सूक्ष्म कृती आराखडे अतिशय शास्त्रोक्त पध्दतीने तयार करणे अपेक्षित आहे. या करिता प्रकल्प स्तरावर कृषी तज्ञ, वानिकी तज्ञ, समाजशास्त्र तज्ञ, सिंचन तज्ञ, निसर्ग तज्ञ, उपजिविका विषयावरील तज्ञ यांची कंत्राटी पध्दतीने नियुक्ती करण्यात यावी. सदर तज्ञांची निवडीसाठीची कार्यपध्दती, नियुक्ती कालावधी, कामाचे मूल्यमापन, पुर्ननियुक्ती, नेमणूकीच्या अटी व शर्ती, नियुक्ती, ठिकाणची अनुपस्थिती व प्रशिक्षणाबाबत ग्राम विकास व जल संधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचे परिपत्रक क्र.जिग्राप-२००७/प्र.क्र.२५/यो-५, दिनांक ३० मार्च, २००७ तसेच सदर परिपत्रकात वेळोवेळी झालेल्या सुधारणा अन्वये दिलेल्या सूचनांचे पालन करावे. मात्र सदर परिपत्रकात नमूद करार पध्दतीवर निवडावयाच्या उमेदवारासाठी निवड समिती ऐवजी क्षेत्र संचालक / मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) यांचे

अध्यक्षतेखाली समितीचे वेगळ्याने गठण करण्यात यावे, तसेच नियुक्त करावयाचे तज्ञांचे मानधन त्यांच्या शैक्षणिक अर्हतेनुसार निश्चित करावे. तज्ञांच्या नियुक्तीवर होणारा खर्च प्रशासकिय खर्चातून भागविण्यात यावा.

७.०० योजना समन्वयकाची निवड :-

"ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती" च्या मार्फत सदर योजनेअंतर्गत राबविण्यात येणा-या योजनांच्या बाबतीत वन व इतर विभाग व गाव समितीशी योग्य समन्वय साधून सदर कार्य वेळेत करण्याकरीता व योजना तत्परतेने पूर्णत्वास नेण्याकरीता गावसमूहाकरीता एका समन्वयकाची नेमणूक परिच्छेद क्र.६.०० मध्ये नमूद कार्यपद्धती, अटी व शर्तीनुसार करण्यात यावी. गाव योजना समन्वयकाचे मानधन प्रशासकिय खर्चातून करण्यात यावे.

८.०० योजने अंतर्गत करावयाची कामे :-

८.०१ वन्यजीव संरक्षण व संवर्धन संसाधनाचा विकास:- वनविभागाच्या ताब्यात असलेल्या वनक्षेत्रावर नैसर्गिक पुनःउत्पादनाची कामे घेणे / वैरण संसाधनांचा विकास करणे, पाणवठे निर्मिती करणे, कठडे नसणाऱ्या विहीरीनां तीन फूट उंचीचे कठडे बांधण्याची कामे करणे. वन विभागा अंतर्गत मंजूर नमूना आराखड्याचा वापर करून या योजनेअंतर्गत मंजूर निधी खर्च करावे.

८.०२ मानव-वन्यजीव संघर्ष कमी करणे:- वनांवरील ताण कमी करण्याकरीता एलपीजी, बायोगॅस, सूर्यचूल, सुधारीत चूली यासारख्या योजना राबविणे तसेच अपारंपारीक उर्जा स्रोतांच्या वापरास चालना देण्याकरीता महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.एफडीए-२०१२/प्र.क्र.४/एफ-२, दिनांक १०.०७.२०१२ व शासन निर्णय क्र.एफडीए-२०१४/प्र.क्र.११०/एफ-२, दिनांक २७.०८.२०१४ मधील निकषांचा वापर करून या योजनेअंतर्गत मंजूर निधी खर्च करावे.

८.०३ पर्यायी रोजगार संधी वाढविणे:-

- सदर गावातील महिला व युवकांना स्वयंरोजगाराविषयी प्रशिक्षण देणे, क्षमता बांधणी करणे व रोजगाराची संधी उपलब्ध करून देणे, याकरीता औदयोगिक तज्ञांचा व पर्यटन संस्थांचा सहभाग घेणे, गौण वनउपज संकलन, मूल्यवृद्धी व विक्रीस सहाय्य करणे.
- निसर्ग पर्यटन व गृह पर्यटनाचा (Home stay) विकास करणे तसेच अनुषंगिक क्षमता बांधणी करणे, प्रशिक्षण देणे.

८.०४ स्वच्छता अभियान राबविणे:- निसर्ग पर्यटन / गृह पर्यटनास चालना देण्यास गावात स्वच्छता राहणे अत्यंत आवश्यक आहे त्याकरीता शौचालयाचे बांधकाम करणे, मैला प्रक्रिया व व्यवस्थापन (Sewage Management), सांडपाणी शुध्दीकरण / प्रक्रिया (Treatment of Waste Water) व वैरण उत्पादनाकरीता पुनर्वापर (recycling for Fodder Development etc)., स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याचे नियोजन करणे इत्यादी कार्यक्रम शासनाचे संबंधित योजनेअंतर्गत घेण्यात यावे.

८.०५ पशु संसाधनांचा विकास:- दुधाळ / संकरीत जनावरे वाटप करणे / खरेदी करण्यास प्रवृत्त करणे, खाजगी क्षेत्रावर वैरण विकास, जनावरांकरीता स्टॉल फीडिंग व भाकड जनावरांचा ताण कमी करणे, अनुत्पादक वळूचे १०० टक्के खच्चीकरण करणे, पाळीव जनावरांना लसीकरण करणे, मत्स्यपालन इत्यादी कार्यक्रम घेण्यात यावे. निवड केलेली गावे व पशुसंसाधनाची माहिती पशुसंवर्धन विभागास पाठवावी.

८.०६ जल संसाधनांचा विकास:- सदर गावांमध्ये पाणलोट क्षेत्रात पाणलोट विकास कार्यक्रम राबविणे, जलमृद संधारणाची कामे हाती घेणे व गावातील पाण्याची साठवण क्षमता कमी झालेले सिंचन तलाव, पाझर तलाव, कोल्हापूरी बंधारे व इतर जल साठ्याची दुरुस्ती करणे, गाळ काढणे, नुतनीकरण करणे, विहिर पुनर्भरण, उपलब्ध पाण्याचा कार्यक्षम वापर इत्यादी कामे करणे प्रस्तावित आहे, यासाठी जलसंधारण

विभाग, शासन निर्णय क्र.जलअ-२०१४/प्र.क्र.२०३/जल-७, दिनांक ०५.१२.२०१४ अन्वये "जलयुक्त शिवार अभियान" संदर्भात निर्गमित निकष / मार्गदर्शक तत्वांचा वापर करावा. जलयुक्त शिवाराची कामे सूक्ष्म आराखडयानुसार प्राधान्याने करावी.

८.०७ कृषी संसाधनांचा विकास:- सदर गावातील कृषी उत्पादकता वाढविणे, उत्पादन खर्च कमी करणे करीता गांडूळ खत / सेंद्रिय खत / जैविक कीटकनाशक ग्राम स्तरावर तयार करणे व वापरण्यास प्रोत्साहन देणे, एकात्मिक कीटक / रोग व्यवस्थापन कार्यक्रम राबविणे, रासायनिक शेतीचे "सेंद्रीय शेतीत" रूपांतर करणे, कृषी उत्पादन प्रक्रिया/ मूल्यवर्धन (Agro Processing/ Value Addition) सुरु करणे, वन्यजीवांकडून होणारे पीक नुकसान कमी करण्याकरीता पीक पध्दती सुधारणे, फलोत्पादन विकास, खाजगी पडीत शेतात तसेच शेतातील बांधे, धुन्यांवर बांबू / सागवन रोपवन, वनशेतीसारखे कार्यक्रम इत्यादी राबविणेकरीता शासनाच्या विविध योजनामार्फत आवश्यक ती कामे करणे प्रस्तावित आहे.

वरील परिच्छेद क्र. ८.०१, ८.०२, ८.०३ व ८.०४ मधील कामावर या योजने अंतर्गत मंजूर अनुदानाच्या ६५ टक्केपर्यंत खर्च करावा. वरील परिच्छेद क्र. ८.०५, ८.०६ व ८.०७ मधील कामे राबविण्याकरीता महसूल व वन विभाग, शासन परिपत्रक क्र.एफडीएम-२०११/प्र.क्र.१००/एफ-२, दिनांक २२.१२.२०११ मधील तरतूदीप्रमाणे प्राथम्याने कार्यवाही करण्यात यावी. तसेच या योजनेतर्गत परिच्छेद क्र. ८.०५ ते ८.०७ मधील पूरक कामास चालना देण्यास्तव मंजूर अनुदानातून ३२ टक्के पर्यंत खर्च करावे. वरील प्रमाणे कामे करतेवेळी प्राथम्याने इतर विभागाच्या कामात सांगड (convergence) घालण्याचा प्रयत्न करावी. ते शक्य नसल्यास योजनेचा निधी वापरावा, मात्र कोणत्याही कामाची द्विरुक्ती होणार नाही व निधीचा गैरवापर होणार नाही याची खात्री करावी.

९.०० निधी वितरण :- सूक्ष्म आराखडयातील क्षेत्रिय कामांची अमंलबजावणी करणेसाठी मंजूर अनुदान "ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती" चे सरकारी खात्यात जमा करण्यात यावे व उर्वरित बाबींकरीता मंजूर अनुदान संबंधित व्याघ्र प्रकल्प प्रतिष्ठानच्या खात्यात जमा करावे. ज्या ठिकाणी व्याघ्र प्रकल्प प्रतिष्ठान उपलब्ध नाही तिथे वनविकास यंत्रणा (Forest Development Agency) च्या खात्यात जमा करण्यात यावे. सूक्ष्म आराखडयात मंजूर कामाचे प्राधान्यक्रम ठरवून वर्षनिहाय आराखडा तयार करून कामे पूर्ण करावीत.

१०.०० प्रशासकिय खर्च :- सदर योजनेअंतर्गत मंजूर अनुदानाच्या ३% रक्कम प्रशासकिय खर्चासाठी देय राहिल. यामध्ये सूक्ष्म आराखडा तयार करणे, तज्ञ व्यक्तींचे व गावयोजना समन्वयकाचे मानधन तसेच माहिती भरणे करीता प्रकल्प स्तरावरील Data Entry Operators चे मानधन, इतर प्रशासकिय खर्च यांचा समावेश राहिल.

११.०० मूल्यमापन:- प्रकल्पस्तरीय समितीने या योजनेतर्गत केलेल्या कामाचे वेळोवेळी अंतर्गत मूल्यमापन करून घेण्यात यावे व आवश्यकतेनुसार त्रयस्थ यंत्रणेमार्फत विशिष्ट कामांसाठी मूल्यमापन करून घेण्यात यावे.

१२.०० सामाजिक अंकेक्षण :- सामाजिक अंकेक्षणासाठी आवश्यक असलेली सर्व कागदपत्रे उदा. मस्टर रोल, कॅशबुक, बिल, मोजमाप पुस्तके, तांत्रिक मंजूरी, प्रशासकिय मंजूरी, कामाची तपासणी, कामाची गुणवत्ता, कागदपत्रांची तपासणी करणे, सामाजिक अंकेक्षण संपल्यानंतर अहवाल वाचून दाखविणे इत्यादी सामाजिक अंकेक्षणाची जबाबदारी संबंधित ग्राम परिस्थितीकीय विकास समितीची राहिल. सामाजिक अंकेक्षणाची पूर्व सूचना कमीत कमी २१ दिवस अगोदर देणे आवश्यक आहे.

१३.०० माहिती व्यवस्थापन कार्यप्रणाली :- सदर योजने करिता संबंधित व्याघ्र प्रकल्पाच्या संकेत स्थळावर एक स्वतंत्र जागा (Page) देणे प्रस्तावित आहे. ज्यामध्ये खालील माहितीचा समावेश असेल.

- १) सदर योजने अंतर्गत प्रकल्प निहाय निवडलेल्या गावांची यादी, गाव निहाय मंजूर सुक्ष्म आराखडा व गाव निहाय / वर्षवार करावयाच्या कामाची यादी.
- २) उपलब्ध अनुदान, झालेला खर्च, कामाची सद्यस्थिती, कामाचे छायाचित्र, वार्षिक लेखापरिक्षण अहवाल, ग्राम परिस्थितीकी विकास समितीचे मासिक सभेचे कार्यवृत्तांत व प्रकल्प स्तरीय समितीचे /राज्यस्तरीय समिती सभेचे कार्यवृत्तांत.

१४.०० लाभार्थी निवड :- वैयक्तिक लाभाच्या योजना राबविण्याकरीता ग्रामसभेने संरक्षित क्षेत्रावरील दबाव कमी करण्या-या व मानव-वन्यप्राणी संघर्ष कमी करण्यात सहभागी होण्या-या व गावात वास्तव्यास असलेल्या कुटुंबातील सदस्याची लाभार्थी म्हणून निवड करावी.

१५.०० ग्राम परिस्थितीकी विकास समितीची/सदस्यांची मान्यता रद्द करणे :-

ग्राम परिस्थितीकी विकास समितीने त्याचे कर्तव्ये व जबाबदा-या विशेषतः संरक्षित क्षेत्राच्या वन्यजीव व्यवस्थापन आराखड्याच्या कार्य आयोजनेच्या तरतुदीचे पालन योग्यरितीने हाताळण्यात हयगय केल्यास उपवनसंरक्षक/वनसंरक्षक/मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक व वन्यजीव) ही बरखास्त करू शकतील.

सदस्याचा सदस्यता रद्द करण्याचा निर्णय ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती घेईल. हे करतांना नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वाचे पालन करण्यात येईल.

१६.०० अपील करणे :-

समिती बरखास्त होणे किंवा सदस्याची सदस्यता भंग झाल्यानंतर एक महिन्याच्या आंत समिती/सदस्य संबंधित अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) यांचेकडे अपील करू शकतील. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) यांचा निर्णय हा अंतिम राहील.

१७.०० प्रकल्प स्तरीय समिती :-

व्याघ्र प्रकल्प/अभयारण्य स्तरीय संनियंत्रणासाठी व अमलबंजावणी करिता क्षेत्रसंचालक / मुख्य वनसंरक्षक यांच्या अध्यक्षतेखाली पुढे नमुद करण्यात आल्याप्रमाणे प्रकल्प स्तरीय समिती गठीत करण्यात यावी.

१)	मुख्य वनसंरक्षक / क्षेत्र संचालक, व्याघ्रप्रकल्प	अध्यक्ष
२)	उप संचालक, बफर/विभागीय वन अधिकारी/बफर संबंधित उपवनसंरक्षक	सदस्य सचिव
३)	संबंधित उप विभागीय अधिकारी (महसूल)	सदस्य
४)	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद किंवा त्यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
५)	जिल्हा कृषी अधिक्षक	सदस्य
६)	अप्पर आदिवासी आयुक्त, नागपूर विभाग यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
७)	जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी	सदस्य
८)	उप संचालक, भूजल सर्व्हेक्षण व विकास यंत्रणा	सदस्य
९)	कार्यकारी अभियंता, पाटबंधारे विभाग (स्थानीक स्तर)	सदस्य
१०)	जिल्हा प्रतिनिधी, अग्रणी बँक	सदस्य
११)	मानद वन्यजीव रक्षक	सदस्य
१२)	दोन अशासकीय संस्थेचे प्रतिनिधी	सदस्य
१३)	दोन ग्राम परिस्थितीकी विकास समितीचे अध्यक्ष	सदस्य
१४)	प्रादेशिक व्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य पर्यटन विकास महामंडळ	सदस्य

प्रकल्पस्तरीय समितीच्या कार्याचे स्वरूप खालीलप्रमाणे राहिल.

- १) सदर योजना राबविण्याकरीता प्रकल्पस्तरीय गावांच्या अंतिम यादीस मंजूरी प्रदान करणे.
- २) सूक्ष्म आराखडयास व त्यातील कामांना मंजूरी देणे,
- ३) प्रकल्प अहवाल तयार करणे.
- ४) योजनेकरीता तज्ञांची निवड करणे.
- ५) विविध विभागामार्फत राबविण्यात येणा-या योजना प्राधान्याने निवडलेल्या गावांमध्ये राबविणे व त्याकरिता विविध विभागाचे समन्वय करणे.
- ६) अर्थसंकल्पित तरतूदीस अधीन राहून सूक्ष्म आराखडयाप्रमाणे निधी वितरीत करणे.
- ७) सूक्ष्म आराखडयाप्रमाणे कामे राबविण्यावर नियंत्रण ठेवणे व कामाचे मूल्यमापन करणे.

१८.०० राज्यस्तरीय समिती :-

"डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना" कार्यक्रमाची अमलबंजावणीचा आढावा /संनियंत्रण करणे, उद्भवणारी प्रश्ने सोडविणे यासाठी "राज्यस्तरीय सुकाणु समिती" पुढील प्रमाणे राहिल.

१)	प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	अध्यक्ष
२)	अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) पूर्व, नागपूर	सदस्य
३)	अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) पश्चिम मुंबई	सदस्य
४)	अप्पर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (निसर्ग पर्यटन व वन्यजीव प्रशासन), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर	सदस्य सचिव
५)	आयुक्त, आदिवासी विभाग, नाशिक किंवा त्यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
६)	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ	सदस्य
७)	विभागीय आयुक्त, नागपूर यांचे प्रतिनिधी	सदस्य
८)	मुख्य वनसंरक्षक / क्षेत्र संचालक, व्याघ्र प्रकल्प (सर्व)	सदस्य
९)	दोन अशासकीय संस्थेचे प्रतिनिधी	सदस्य
१०)	संबंधित क्षेत्रात कामे केलेले अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक / मुख्य वनसंरक्षक (दोन)	निमंत्रित सदस्य

राज्यस्तरीय समितीच्या कार्याचे स्वरूप खालीलप्रमाणे आहे.

१. योजनेच्या प्रभावी कार्यन्वयनासाठी प्रकल्पस्तरीय समितीला सविस्तर मार्गदर्शन करणे, मार्गदर्शक सूचना जारी करणे.
२. प्रकल्पस्तरीय समितीला कार्यन्वयनामध्ये येणा-या अडीअडचणी दूर करणे.
३. राज्यस्तरीय समितीची बैठक वर्षातून किमान तीनदा आयोजित करणे अनिवार्य राहिल.

१९.०० वरील शासन निर्णय वित्त, नियोजन, आदिवासी, कृषि, पशुसंवर्धन व जलसंधारण विभाग यांचे सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०१५०८०४१६०७०३३३१९ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(प्रकाश महाजन)
सह सचिव (वने)
महसूल व वन विभाग

प्रत माहिती आणि उचित कार्यवाहीसाठी :-

- १) मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- २) मा.मंत्री (वने) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ३) मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य, मंत्रालय, मुंबई.
- ४) अपर मुख्य सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ५) अपर मुख्य सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ६) अपर मुख्य सचिव (कृषी), कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ७) प्रधान सचिव (महसूल), महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ८) प्रधान सचिव, (ग्राम विकास) ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग , मंत्रालय, मुंबई.
- ९) प्रधान सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय , मुंबई
- १०) सचिव (पशुसंवर्धन), कृषी व पदुम विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- ११) सचिव (जलसंधारण), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १२) सचिव आदिवासी विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
- १३) महासंचालक, माहिती व प्रसिध्दी, मंत्रालय, मुंबई.
- १४) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, (वनबल प्रमुख), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- १५) प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- १६) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य वनविकास महामंडळ, नागपूर.
- १७) महा संचालक व प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, सामाजिक वनीकरण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
- १८) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (अर्थसंकल्प, नियोजन व विकास), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- १९) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (निसर्ग पर्यटन व वन्यजीव प्रशासन), महाराष्ट्र राज्य, नागपूर.
- २०) अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव) नागपूर/मुंबई (बोरीवली)/नाशिक.
- २१) विभागीय आयुक्त, (सर्व महसूल विभाग).
- २२) आयुक्त, आदिवासी विकास, नाशिक.
- २३) आयुक्त, कृषी आयुक्तालय, पुणे.
- २४) संचालक, भुजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा.
- २५) मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक), सर्व.
- २६) मुख्य वनसंरक्षक (वन्यजीव), पुणे/कोल्हापूर/नाशिक.
- २७) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प, अमरावती.
- २८) मुख्य वनसंरक्षक तथा संचालक, संजय गांधी राष्ट्रीय उद्यान, बोरिवली.
- २९) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, पेंच व बोर व्याघ्र प्रकल्प, नागपूर.
- ३०) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्प, चंद्रपूर.

- ३१) मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, सहयाद्री व्याघ्र प्रकल्प, कोल्हापूर.
- ३२) वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक, नवेगाव-नागझिरा व्याघ्र प्रकल्प, गोंदिया / ठाणे.
- ३३) सर्व जिल्हाधिकारी.
- ३४) सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद.
- ३५) सर्व जिल्हा पशुसंवर्धन अधिकारी.
- ३६) उपसंचालक भुजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा.
- ३७) कार्यकारी अभियंता पाटबंधारे विभाग (स्थानिक स्तर).
- ३८) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य, पर्यटन विकास महामंडळ.
- ३९) सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदुषण नियंत्रण मंडळ.
- ४०) प्रादेशिक व्यवस्थापक, महाराष्ट्र राज्य, पर्यटन विकास महामंडळ.
- ४१) उपवनसंरक्षक (प्रादेशिक) सर्व.
- ४२) उपवनसंरक्षक (वन्यजीव), अकोला/औरंगाबाद.
- ४३) विभागीय वन अधिकारी सांगली/उस्मानाबाद/बीड / हिंगोली /चिपळूण.
- ४४) उप विभागीय वन अधिकारी संगमनेर/मालेगाव/ भोर.
- ४५) सर्व जिल्हा अधिक्षक कृषी अधिकारी.
- ४६) महालेखापाल-१/२ (लेखापरीक्षण /लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र राज्य , मुंबई / नागपूर.
- ४७) वित्त विभाग (व्यय-१० कार्यासन), मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- ४८) कृषी, पशुसंवर्धन, दुग्धविकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२.
- ४९) वन कक्षातील सर्व कार्यासने, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- ५०) फ-१ कार्यासन, महसूल व वन विभाग, मंत्रालय, मुंबई - ३२ (निवडनस्ती).

समझौता समयलेखाचे प्रारूप

----- अभयारण्य/राष्ट्रीय उद्यान/व्याघ्र प्रकल्पालगतचे-----गाव/पाडा यामध्ये सुक्ष्म
नियोजन आराखड्याच्या अंमलबजावणीकरिता समझौता समयलेख

सदर समझौता समयलेख श्री. ----- वनपरिक्षेत्र अधिकारी, वन्यजीव
/प्रादेशिक ----- परिक्षेत्र (यांना यानंतर पक्ष क्रमांक १ असे संबोधण्यात येईल) व श्री /श्रीमती
-----रा. ----- तालुका -----जिल्हा -----
अध्यक्ष, ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती गाव ----- (यांना यानंतर पक्ष क्रमांक २
असे संबोधण्यात येईल) यांचे दरम्यान ----- गावात "डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना"
राबविण्यासाठी करण्यात येत आहे.

१. ग्राम सभेद्वारे गावामध्ये श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना राबविण्यास तयार
असल्याबाबतचा ठराव दिनांक-----चे सभेत परित करण्यात आलेला आहे.

२. "डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना" अंतर्गत मिळणारे फायदे घेण्याकरिता कु-हाड बंदी.
चराई बंदी भाकड गुरांची संख्या कमी करून दुधाळ जनावरे पाळणे, अनुत्पादक वळुंचे १०० टक्के
खच्चीकरण करणे, सर्व गुरांचे लसीकरण करणे, गुरांना गोठयातच चारा पुरविणे, वनवनवा नियंत्रण व
संरक्षण कामात सहकार्य करणे व गौण वनउपजांचा -हास थांबविणे इत्यादी बाबींमध्ये गावाच्या जबाबदा-
या व कर्तव्य पार पाडण्यास ग्राम सभेची संमती आहे.

३. "डॉ. श्यामाप्रसाद मुखर्जी जन-वन विकास योजना" राबविण्यासाठी शासनाने वेळोवेळी निश्चित
केलेल्या जबाबदा-या पार पाडतील व त्या अनुषंगाने विहित केलेले फायदे मिळण्यास समिती पात्र राहिल.

४. समितीला अनुज्ञेय फायदे या योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वे / शासनाने वेळोवेळी निर्गमित केलेल्या
मापदंडानुसार राहिल.

५. सूक्ष्म आराखडयामधील कामे शासनाने वेळोवेळी विहित केलेल्या कार्यपद्धती व वित्तीय नियमावलीचे
अधीन राहून करण्यात येतील.

६. सदर करारनामा कार्यान्वयन करतांना दोन्ही पक्षात वाद निर्माण झाल्यास संबंधित क्षेत्र संचालक /
मुख्य वनसंरक्षक (प्रादेशिक) यांचा निर्णय अंतिम राहिल व तो दोन्ही पक्षांना बंधनकारक राहिल.

स्वाक्षरी

स्वाक्षरी

अध्यक्ष

वनपरिक्षेत्र अधिकारी

-----ग्राम परिस्थितीकी विकास समिती

साक्षीदार

साक्षीदार

१) नांव ----- स्वाक्षरी -----

१) नांव ----- स्वाक्षरी -----

२) नांव ----- स्वाक्षरी -----

२) नांव ----- स्वाक्षरी -----